Гаврилюк О.В.,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ Й СУВЕРЕНІТЕТ: ЕКОНОМІЧНІ КРИТЕРІЇ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ*

Розкрито трансформацію економічного суверенітету у глобальному середовищі, обґрунтовано його показники. Оцінено ступінь суверенності української економіки, досліджено стан і проблеми відносин із Росією. Сформульовано стратегію мінімізації залежності від російського "Газпрому" та концептуальні засади реалізації механізму втримання економічного суверенітету України.

Transformation of the economic sovereignty in the global environment is revealed, its parameters are proved. The estimation of a degree of the sovereignty of the Ukrainian economy is given, the condition and threats of mutual relations with Russia is investigated. Strategy to minimize the dependence on "Gazprom" and conceptual bases of realization of the mechanism of retaining economic sovereignty of Ukraine is formulated.

Ключові слова: суверенітет, економічний суверенітет, глобалізація, економічна безпека, фінансова самостійність, газотранспортна система.

У сучасних умовах загострюється проблема суверенітету в контексті українсько-російських відносин.

Україна повернулася у сферу російського впливу, що виявилося цілком закономірним. В очах Заходу імідж нашої країни часто характеризується терміном *failed state* — держави, що не склалася, з якою важко взаємодіяти. Натомість Росія досить успішно виступила в амплуа посередника, що знає правила поводження з непередбачуваною Україною, а отже, здатного забезпечити стабільність у регіоні. До того ж Росія є найбільшою державою у світі за площею й сьомою — за чисельністю населення, внаслідок чого має особливі статус і амбіційність та не бачить для себе другорядних ролей у розвитку світових процесів. У зв'язку з цим доречно згадати слова, з якими звернувся перед кончиною російський імператор Олександр III до свого спадкоємця Миколи II: "Помни, — у России нет друзей. Нашей огромности боятся..."[1].

Російські компанії контролюють практично всю кольорову металургію України, істотну частину ринку мобільного зв'язку, нафтопереробної галузі й роздрібного продажу нафти, третину молочної промисловості й багато інших сфер. Росія однозначно заявила про інтерес до отримання у власність або контроль привабливих українських підприємств (у тому числі за рахунок погашення державних боргів). Причому російський бізнес, який, до того ж, значно могутніший за український, на

* Закінчення. Початок у № 3.

[1] *Алферьев Е.Е.* Император Николай II как человек сильной воли. — Репринтное изд. — М.: Содействие, 1991. — С. 24.

© Гаврилюк О.В., 2011

противагу західному інвесторові не лякає непередбачуваність і невизначеність нашого економічного простору: російський капітал формувався у набагато жорсткіших і суперечливіших умовах, ніж український, тому має більш чітко відпрацьовані механізми отримання прибутків в умовах нестабільності (і політичної також). Тому, поки західний інвестор вичікує, результатами прискореної приватизації підприємств, які ще залишилися в державній власності, зможе скористатися російський капітал. Отже, присутність іноземного (в цьому разі російського) капіталу становить певну загрозу для національної безпеки України.

Однією з гіпотетичних можливостей розвитку подальших відносин обох держав може бути створення Митного союзу (МС). Коментуючи його перспективи, директор Інституту економіки РАН Р. Грінберг зазначив, що МС — перший практичний інтеграційний крок на пострадянському просторі й існують можливості для розширення співпраці. В разі успішної реалізації сторонами всіх напрацювань щодо МС можна почати рух у напрямі валютного союзу і створення регіональної валюти. Категоричніше висловився держсекретар Союзної держави Росії й Білорусі П. Бородін: "І Казахстан, і Україна, а найближчим часом — і всі інші наші республіки повинні ввійти в нашу Союзну державу. Мова йде про входження за типом Євросоюзу — облаштування всього нашого пострадянського простору"[2]. Таким чином, можна вважати, що попри всі складності й навіть судові позови (зокрема, Білорусі в Економічний суд СНД із приводу стягнення Росією вивізного мита на нафтопродукти) певні перспективи у Митного союзу існують. Останнім часом серед українського й російського офіціозу активно вживається термін "єдиний економічний і культурний простір з Росією". Потрібно конкретизувати, що мається на увазі?

19 листопада 2010 р. у рамках засідання ради глав урядів країн СНД у Санкт-Петербурзі Україна підписала 21 із 26 документів. Серед них: концепція програми інноваційного співробітництва до 2020 р.; угода про співробітництво у захисті інтелектуальної власності; план заходів щодо гуманітарного співробітництва на 2011—2012 рр.; концепція підвищення продовольчої безпеки країн СНД, а також основні економічні показники розвитку економіки держав — учасниць ради країн Співдружності. У зв'язку з цим варто відзначити, що йдеться про досить важливі документи, які передбачають значний ступінь інтеграції, при цьому де-юре Україна навіть не є членом СНД. Крім того, документи було підписано напередодні саміту Україна — ЄС у Брюсселі 22 листопада 2010 р. У цьому контексті виникає проблема необхідності проведення збалансованої економічної політики, особливо в частині реалізації інтеграційних проектів із прямими конкурентами на світовому ринку.

Інтегрування з Росією пов'язане з небезпекою й загрозою національним інтересам, про що свідчить конфліктність її відносин з іншими державами. Так, за даними Інституту стратегічних досліджень Білорусі, 54 % громадян країни вже не

[2] МВФ ставит Белоруссии условия: [Електр. ресурс]. — http://fintimes.km.ru/obzory/mvf/10576.

мають бажання створення з Росією союзної держави[3]. Крім Білорусі Росія втратила союзників із числа республік колишнього СРСР, оскільки її зовнішня політика супроводжується погіршенням відносин із ними, зокрема, Прибалтикою, Молдовою, Грузією й Україною — принаймні з першими трьома відносини набули конфліктного характеру.

Не лишилися осторонь й інші держави. Охолодження відносин із Кубою зумовлено припиненням економічної підтримки від країни, що нав'язала соціалізм; із В'єтнамом — закриттям російської військово-морської бази, яка забезпечувала надходження коштів; із Сербією — невтручанням під час бомбардувань, а потім розколу у країні; із Венесуелою — при ортодоксальній соціалістичній налаштованості президент Уго Чавес осудливо й насторожено ставиться до політики кремлівських олігархів.

Орієнтація на Росію у зовнішній політиці означатиме проходження українських реформ згідно з російським сценарієм за неминучого відставання від самої Росії. Наслідування російських моделей економіки, влади й суспільних відносин знаменуватиме перетворення України на частину політичної, економічної й оборонної систем РФ із негативними наслідками для суверенітету країни: істотне його зменшення детерміновано як політикою Росії й "Газпрому", так і здачею позицій із боку вищого українського керівництва.

Вітчизняна газотранспортна система (ГТС) крім політичної має свою економічну, а також технічну природу, яка полягає в тому, що протягом останніх 30 років значні інвестиції в систему не вкладалися. З початку 2000-х рр. рівень завантаження ГТС коливається в межах 55—75 %, і подальший розвиток спадного тренду невідомий. За деякими оцінками, загальна вартість реконструкції трубопроводу сягає 6,5 млрд дол. США, при цьому вже найближчим часом для підтримки її експлуатаційної готовності знадобиться 3 млрд дол. Однак, незважаючи на обіцяні навесні 2009 р. 2,5 млрд євро (правда, за умови проведення швидких реформ у галузі й підвищення цін на газ до економічно обґрунтованого рівня), європейські країни не здійснюють інвестування української ГТС.

Навесні 2010 р., на тлі відсутності просування у європейському напрямі, модель співробітництва з Україною запропонувало керівництво Росії — шляхом об'єднання "Газпрому" з НАК "Нафтогаз України" (*далі* — "Нафтогаз") і створення на паритетних засадах спільного підприємства, в яке з української сторони ввійшли б добувні і транспортні активи, з боку "Газпрому" — Астраханське газоконденсатне родовище із запасами газу у 2,5 трлн кубометрів, а також участь у видобутку газу на Ямалі, 2 млрд дол. інвестицій в українську ГТС і перспективи спільного освоєння Чорноморського шельфу. Крім того, обіцяно більш низьку

[3] Belarusian Institute for Strategic Studies: [Електр. ресурс]. — http://belinstitute.eu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=32&Itemid=67; *Silitski V.* The Milk Split by the Milk War: [Електр. ресурс]. — http://www.europeanvoice.com/article/2009/06/the-milk-split-by-the-milk-war/65274.aspx.

ціну газу для українських громадян на рівні п'ятого цінового поясу Росії — 65 дол. за 1000 кубометрів. Аргументація щодо привабливості СП для обох сторін також зводиться, з одного боку, до можливостей створення спільної ресурсно-добувної бази як важливого фактора передбачуваності і стабільності поставок газу для споживачів України, з другого — до тверджень щодо непотрібності українського трубопроводу без газу.

Проте із цим погодитися не можна, оскільки запропоновані умови не містять жодних ризиків для Росії, тоді як для України є пасткою. Із 2012 р. ціни на газ у Росії будуть рівнодохідними (тобто внутрішні зрівняються зі світовими). Одержання ж пільги на два роки за рахунок навічної передачі в обмін усієї нафтогазової промисловості є нелогічним. Вартість "Нафтогазу" становить десятки мільярдів доларів, а знижка у 50—100 дол. на 1000 кубометрів за два роки значної економії не забезпечить. У І кварталі 2010 р. ціна російського газу для України становила 305 дол., у другому зі знижкою (на основі домовленості президентів обох країн у квітні 2010 р. у Харкові) — 236 дол. Проте знижка не стала на заваді підвищенню Україною ціни на газ для населення в півтора рази з 1 серпня 2010 р.

Україна позбавлена механізму розгляду стратегічних економічних можливостей. Через відсутність повновагої енергетичної стратегії, замість пошуку й обґрунтування конструктивних підходів щодо вибору конкретного газового басейну, було висловлено сумніви у справедливості умов угоди. Це зумовлено відсутністю професіоналізму й, імовірно, неможливістю усвідомлення якісних характеристик родовищ, а також не так господарським, як політичним і соціокультурним ставленням до газотранспортної системи.

Росія й Україна мають різне бачення принципів ціноутворення на газ. Це ускладнює перебіг переговорів щодо подальших умов відносин "Газпрому" й "Нафтогазу", у яких російський холдинг заінтересований зберегти існуючі домовленості для можливої компенсації втрат від співробітництва з європейськими споживачами за рахунок доходів від реалізації газу на українському ринку.

Нині близько 80 % російського газу транспортується у країни ЄС через українську газотранспортну систему. Отже, зниження транспортних витрат "Газпрому" прямо залежить від розміру транзитної ставки, що дорівнює 1,7 дол. за 1000 кубометрів на 100 км. І хоча така занижена вартість транзиту для "Газпрому" по українській території порівняно з його контрактами із країнами ЄС (наприклад, в Угорщині — 2,7 дол., в Австрії — 3,4 дол.) існує вже давно, Україні не вдавалося підняти цей тариф до комерційно обґрунтованого рівня.

Різна оцінка ситуації на газовому ринку російською й українською сторонами ускладнює досягнення компромісу. На пропозицію прем'єр-міністра України М. Азарова щодо перегляду контрактної формули, за якою визначається ціна на російський газ для України, російський прем'єр-міністр В. Путін заявив, що "Нафтогаз" уже одержав істотну знижку в 100 дол. на кожній 1000 кубометрів за результатами підписання харківських домовленостей (вони передбачають

продовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі до 2045 р. (*До речі, термін перебування невиправдано завищено: його доцільно було б установити на 5—10 років.*)

Таким чином, потрібно констатувати, що добитися лояльніших умов газових поставок наразі неможливо. Російський уряд і керівництво "Газпрому" усвідомлюють, що на сьогодні в України немає альтернативи російському імпорту, тому диктують свої умови. Подібна наполегливість мотивована також прагненням компенсувати фінансові втрати на ринках країн ЄС, оскільки західноєвропейським партнерам російський холдинг іде на поступки.

Утім, передумови для зміни принципів ціноутворення існують, що підтверджує наявність загальноєвропейської тенденції. Йдеться насамперед про наростання тиску на "Газпром". Численні переплати за довгостроковими контрактами з боку давніх клієнтів російської компанії на тлі стійкого дисконту на спотовому ринку (ринок із негайною доставкою товарів і негайним платежем; здійснення угод щодо обміну валюти за поточною ринковою ціною) спричинили вимоги знижок. У Франції слідом за "GDF Suez" виправлень у контракт зажадала "Gaz de France". Перелік контрагентів, які оголосили про намір домогтися полегшення контрактних умов, включає "E.On Ruhrgas", "RWE" і "Wingas" (Німеччина), "Botas" (Туреччина), "Eni" (Італія), "EconGas" (Австрія), "Fortum" (Фінляндія) та ін. У жовтні 2010 р. розглядалася пропозиція Нідерландів щодо збільшення частки спотової складової в ціновій формулі контракту на поставки газу в цю країну. За умовами довгострокових контрактів "Газпрому" кожні три роки покупці російського газу можуть звернутися із проханням про перегляд ціни, якщо матимуть аргументи щодо істотних змін на газовому ринку.

Подекуди пролунали загрози позбавлення "Газпрому" контролю над розподільними мережами, якщо ціни не буде знижено. В результаті деякі покупці російського газу — особливо ті, у яких частина акцій належить "Газпрому", — одержали знижки, а в ряді випадків постачальник погодився прийняти оплату до 15 % газу за спотовими цінами.

Однак згода на перегляд контрактних умов із боку "Газпрому" супроводжується постійними твердженнями, що низькі спотові ціни є тимчасовим явищем. Але якщо у червні 2010 р. прогноз "Газпрому" щодо середньої експортної ціни становив 308 дол. США за 1000 кубометрів російського газу за рік, то в середині вересня його довелося переглянути до менш ніж 285 дол. за підсумками I кварталу. При збереженні цієї тенденції дохід "Газпрому" від закордонних продаж надалі скорочуватиметься. При цьому черга претендентів на перегляд контрактів не поменшає.

Українське керівництво налаштоване на одночасне збереження економічних преференцій у відносинах із Росією й повну свободу дій у міжнародній політиці. Відмова від злиття з "Газпромом" свідчить про те, що політика холдингу, спрямована на поглинання України, не відбулася. "Газпрому", принаймні дотепер, не

вдалося повністю взяти під контроль українську ГТС. Але в подальшому тиск на країну в енергетичних питаннях наростатиме. Це викликано тим, що український ринок залишається одним із найприбутковіших для "Газпрому", тому росіяни зацікавлені у збереженні нинішніх умов поставок задля можливості компенсації зниження прибутку від торгівлі на ринках країн ЄС.

Для "Газпрому" об'єднання означає набуття повного контролю над ГТС України, гарантію безперебійного транзиту й можливість мінімізації його вартості, для нашої країни — втрату контролю над ГТС за тимчасову знижену ціну. У будь-якому разі треба усвідомлювати, що, по-перше, на сьогодні "Газпром" — єдиний постачальник, а Україна — єдиний транзитер; по-друге, *попри всі розбіжності, "Газпром" і "Нафтогаз" приречені на співпрацю*, через що необхідно забезпечити максимально компромісний процес узгодження взаємних інтересів; по-третє, принаймні у найближчі 10 років альтернативи російському газу в Україні не буде; по-четверте, очікувати приходу європейських капіталовкладень в Україну без участі "Газпрому" наївно. Для розширення власного видобутку до 30 млрд кубометрів потребуватиметься не менше 7—10 років і 25 млрд дол. інвестицій, а можливостями налагодження імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ) країна не володіє через відсутність терміналів, супертанкерів і пропускних можливостей Босфорської протоки. До того ж ціна ЗПГ лише зростатиме.

Загалом доцільність господарської інтеграції "Нафтогазу" із "Газпромом" в Україні є аксіоматичною: співробітництво триватиме, але потребує конкретизації вибору його форми. Саме проблема формату співробітництва — дуплекса чи тріади (із залученням ЄС) — є найскладнішою. Обидва формати пов'язані з розробкою стратегії мінімізації залежності від "Газпрому".

Основною метою політики Росії в газовій сфері є набуття контролю над ГТС України. "Газпром" постійно й наполегливо розширює вплив у всіх галузях її ПЕК. Його інтереси не обмежуються атомною енергетикою й поглинанням "Нафтогазу", а поширюються на всю українську енергетичну галузь. Вихід із ситуації можливий за рахунок реалізації принаймні двох стратегій: внутрішньої та зовнішньої.

Внутрішня стратегія скерована на мобілізацію національних зусиль. Для зменшення російського імпорту й нарощування внутрішнього видобутку вуглеводнів слід зробити ставку на освоєння газових родовищ на шельфі Чорного й Азовського морів. Досягнення цього потребує часу, а успіх залежатиме від створення сприятливих умов для роботи досвідчених іноземних партнерів, які погодяться вкладати багатомільярдні інвестиції в ризиковані офшорні проекти.

Існує особлива потреба у прямому співробітництві між державою й іноземною компанією у сфері надрокористування. Через брак необхідних технологічних потужностей і фінансових ресурсів держава змушена запрошувати для господарської діяльності на своїй території великих іноземних інвесторів. Ними, зазвичай, є ТНК, що видно на прикладі Криму. Основними юридичними питаннями, які

належать до сфери співпраці між державами і ТНК, є ті, що передусім виникають у зв'язку з різними цілями й завданнями сторін інвестиційного співробітництва.

Досвід підписання угод про розподіл продукції (УРП) Україна наразі має лише з маловідомою компанією "Vanco" (США), з якою у 2007 р. укладено договір терміном на 30 років. Компанія заявила про готовність вкласти у проект близько 15 млрд дол.; результатом його реалізації мав стати видобуток газу на рівні 4 млрд кубометрів і нафти — 3 млн т у рік. Конкретних термінів реалізації проекту не було визначено, передбачалося лише, що "Vanco" протягом трьох років здійснюватиме геологорозвідувальні роботи, а на четвертий рік приступить до буріння двох глибоководних шпар. Згодом оператором проекту розробки Прикерченської ділянки шельфу стала "Vanco Prykerchenska", фактично контрольована вже не американським, а українським капіталом. Самі ж умови УРП не вигідні для України, оскільки передбачають більшу частку відрахувань на користь оператора.

Україна проводить певну роботу із залучення партнерів для освоєння газових родовищ на шельфі Чорного й Азовського морів. Подібні проекти є дуже витратними й ризикованими, але їхня успішність сприятиме істотному збільшенню власного видобутку газу й, відповідно, підвищенню національної енергетичної безпеки. Поки що в ході переговорів з американськими компаніями "ExxonMobil", "Chevron" і "Texaco" передбачається створення міжнародного консорціуму, що розроблятиме глибоководні родовища в українській акваторії Азовського й Чорного морів.

Крім Прикерченської ділянки Чорного моря, яку після тривалих суперечок, скоріше за все, розроблятиме компанія "Vanco", також буде виставлена на торги площа "Таврія", про можливість освоєння якої на основі угоди про розподіл продукції Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 04.08.2010 № 689.

Родовище "Таврія" із площею близько 6 тис. км^2 знаходиться на території Прикерченського нафтогазоносного родовища в Чорному морі й розташовано ближче до морського кордону України й Туреччини. У конкурсі мають взяти участь компанії з великим досвідом роботи у складних умовах, оскільки глибина родовища перевищує 2 км. Компанії — переможцеві конкурсу також доведеться зіткнутися з масштабними ризиками: відсутністю гарантії наявності значних покладів вуглеводнів на території розробки, тоді як для розвідки знадобляться багатомільйонні інвестиції. З огляду на специфіку геологорозвідувальних робіт видобуток вуглеводнів на "Таврії" може розпочатися не раніше ніж через 8—10 років.

Певною мірою зменшенню імпортної залежності може сприяти нарощування видобутку державною акціонерною компанією "Чорноморнафтогаз", у рамках стратегії розвитку якої на п'ять років заплановано: у 2012 р. ввести в експлуатацію Одеське газове й Субботінське нафтове родовища, у 2015-му — Безіменне газове. Це дасть можливість до 2015 р. збільшити видобуток газу більше ніж на 1,5 млрд кубометрів, а нафти — до понад 300 тис. т у рік із перспективою подальшого розширення.

Прогресу в освоєнні офшорних нафтогазових родовищ України сприятиме використання напрацьованого в інших країнах досвіду зі створення міжнародних консорціумів, у яких контрольний пакет акцій належатиме українській державній компанії.

Зовнішня стратегія передбачає співпрацю з міжнародними інституціями, а також відмову від свідомої передачі об'єктів ГТС в іноземні руки з умисною адаптацією законодавства.

Шансом уникнути поглинання й реалізації прозахідної орієнтації енергетичної політики, що водночас може негативно позначитися на ході українсько-російських переговорів щодо газового співробітництва й викликати подальше посилення напруженості з "Газпромом", є приєднання України до Договору про енергетичне співтовариство (ДЕС), укладеного 24 вересня 2010 р. Виконання умов членства в ДЕС, яке створено для поширення досвіду внутрішнього енергетичного ринку ЄС на Південно-Східну Європу й сприяння залученню інвестицій у енергетичну галузь країн — учасниць угоди, може перешкодити планам "Газпрому" щодо розширення присутності в Україні й поглинання активів "Нафтогазу" (хоча російський монополіст навряд чи від них відмовиться).

У разі набуття членства в Енерготовариві й, відповідно, імплементації європейського законодавства Україна, зокрема, повинна: забезпечити розподіл функцій "Нафтогазу", який одночасно виробляє газ, здійснює його закупівлю у російського "Газпрому", займається транзитом і продає кінцевим споживачам; піддати обов'язковому його поділу на конкурентну й природно-монопольну складові. Тому протягом року (чи іншого достатньо виваженого терміну) з його газотранспортної складової будуть виділені бізнес-одиниці "Нафтогаз" — транзит газу" й "Нафтогаз" — внутрішній транспорт газу" (назви умовні), які стануть операційно та комерційно самостійними й незалежними.

Оптимальною акціонерною структурою компанії-оператора транзитної ГТС України може стати тристоронній консорціум, до складу якого ввійшли б представники країни-постачальника ("Газпром"), самої транзитної країни ("Нафтогаз") і країн-споживачів (компаній країн ЄС і, можливо, інститутів ЄС). Такий варіант може обговорюватися на державному рівні, якщо Україна, ЄС і Росія ухвалять рішення про реалізацію подібних планів. Але Росія, з одного боку, не прагне ділити (зменшувати) повноваження щодо управління й модернізації української ГТС, а Євросоюз, із другого боку, має намір протистояти експансії газових монополій. Через це, зокрема, виникли проблеми в Польщі, яка веде переговори з "Газпромом" про підписання довгострокового контракту щодо газових поставок зі збереженням ексклюзивного права для російської сторони на використання транзитного газопроводу. При цьому зауважимо, що світовий досвід не має аналогів подібних об'єднань.

Вважаємо за необхідне наголосити, що небезпека втрати суверенітету пов'язана з намірами передачі об'єктів ГТС у іноземну власність. Нині Міністерство

палива й енергетики України ініціює зміни до Закону "Про трубопровідний транспорт"[4], які можуть допомогти "Газпрому" одержати контроль над українською ГТС, адже зміни стосуються статті документа, що забороняє приватизацію держпідприємств магістрального трубопровідного транспорту.

Слід зауважити, що вітчизняним законодавством продаж газотранспортної системи заборонено. Так, ст. 7 зазначеного Закону встановлено, що "магістральний трубопровідний транспорт є державною власністю України. Приватизація, а також зміна власності державних підприємств магістрального трубопровідного транспорту забороняється". Подібні положення містяться й у ст. 5 Закону України "Про приватизацію державного майна"[5]. Тому найімовірнішою схемою одержання контролю над українською ГТС є передача її в концесію створеному консорціуму. До речі, у вітчизняному законодавстві це питання до кінця не врегульовано. Так, відповідно до ст. 3 Закону України "Про концесії" у концесію можуть бути передані об'єкти державної власності, які використовуються для транспортування й розподілу природного газу, "крім видів підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства можуть бути реалізовані виключно державними підприємствами й об'єднаннями"[6]. Водночас у Законі "Про трубопровідний транспорт" немає прямої норми, за якою магістральні трубопроводи мали б експлуатуватися винятково держпідприємствами.

Прийняття змін до законодавства й анулювання заборони на приватизацію й реорганізацію державних підприємств магістрального трубопровідного транспорту, з одного боку, підвищить для іноземних інвесторів привабливість проекту з модернізації української ГТС, невід'ємною частиною якої є підземні газові сховища, з другого — полегшить "Газпрому" реалізацію планів щодо отримання контролю над ГТС і супутньою інфраструктурою. Ця лазівка давно відома "Газпрому", для якого концесія є найбільш реальною формою одержання контролю над ГТС України. В цьому разі російський монополіст, хоч і змушений буде перераховувати Кабінету Міністрів концесійні платежі (адже саме уряд приймає рішення щодо надання концесії), проте вирішуватиме всі основні завдання. Отже, недопущення зміни законодавства слугуватиме певною гарантією збереження економічного суверенітету України. Тому нагальною є розробка Національної програми самозабезпечення і сталого розвитку енергетики.

Підбиваючи підсумок, вважаємо за доцільне запропонувати основні напрями реалізації механізму втримання національного економічного суверенітету України.

Осмислення стратегічної важливості цього завдання й постановка питання про формування економічної політики самовизначення зумовлені низкою причин. По-перше, фінансова глобалізація й інтеграція української економіки

[4] Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 № 192/96-ВР: [Електр. ресурс]. — htpp://zakon.rada.gov.ua.

[5] Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 № 2163-XII: [Електр. ресурс]. — htpp://zakon.rada.gov.ua.

[6] Про концесії: Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV: [Електр. ресурс]. — htpp://zakon.rada.gov.ua.

у світову порушують питання про необхідність створення особливої національної моделі взаємодії зі світовим співтовариством на основі врахування національних вигід і інтересів. Місце й роль України у світовому глобальному просторі насамперед залежатимуть від того, чи зможе вона зберегти економічний суверенітет і стати повноправним членом світового співтовариства. По-друге, світова економічна криза показала, що наявність у країні механізмів самозахисту, які відповідають інтересам економічної безпеки, відтепер слугує не лише умовою самостійного розвитку господарської системи, а й являє собою основний параметр збереження життєздатності національної економіки.

Світова економічна криза також продемонструвала вразливість української економіки до змін кон'юнктури на світових ринках. Її макроекономічна стабільність була порушена внаслідок того, що економічний ріст залежав не від внутрішнього прогресу господарської системи, а від зовнішніх факторів. Таким чином, збереження механізму втримання національного економічного суверенітету України імперативно потребує вжиття ряду заходів, якими є:

1. Забезпечення валютного контролю, ефективного використання національних резервів, запобігання "вимиванню" коштів за рахунок спекулятивних операцій. До першочергових завдань можна віднести зміцнення позицій національної валюти, розширення основи гривневої економіки.

Досягнення міцної фінансової стабільності й самостійності потребує реструктуризації фінансової системи, розробки нових механізмів рефінансування, зміни основи грошової пропозиції, проведення рекапіталізації банківського сектору, забезпечення внутрішніх джерел формування грошової бази, використання внутрішніх джерел заощаджень, розширення функцій і підвищення ролі й незаангажованості Національного банку України. Міжнародна практика також засвідчила ефективність формування національних суверенних резервних фінансових фондів, що слугують для нейтралізації дестабілізуючих ефектів у економіці. Аналогічний фонд мусить бути створений в Україні.

2. Стримування нарощування зовнішньої заборгованості як державного, так і корпоративного секторів за рахунок відмови від масштабних запозичень, особливо в американських доларах. Нинішній раунд девальвацій валют засвідчив ненадійність подібної політики.

Нарощування заборгованості такими темпами призведе до неминучого дефолту й, відповідно, втрати фінансового й інвестиційного суверенітету. Терміновим заходом має стати прийняття Закону України про державний борг, у якому повинні бути чітко сформульовані основні правила й обмеження для здійснення боргових операцій. Це дасть змогу спрямувати політику боргування на зменшення фінансової залежності.

3. Обмеження експорту капіталу, що в умовах кризи ліквідності створює загрозу різкого зниження рівня капіталізації української економіки й може призвести до збою функціонування національної фінансової системи.

4. Підвищення дієвості банківської системи. Центральне місце у фінансовому регулюванні економіки повинні займати національні фінансові структури й банки — лише в цьому разі вітчизняна господарська система матиме банківський суверенітет. Банки національного походження орієнтуються передусім на рішення вітчизняних органів управління, тоді як іноземні фінансові інститути — на рішення своїх фінансових структур, що узгоджують їх із власними економічними пріоритетами. Волатильність банківського сектору внаслідок зовнішніх впливів підтверджена світовою кризою, а виділення значних коштів на допомогу національним банківським системам вкотре засвідчує стратегічну важливість цього сегмента фінансового ринку.

Із точки зору можливостей доступу на ринки фінансових послуг навіть у промислово розвинених країнах лібералізація відбулася лише тоді, коли ці країни досягли високого і стабільного рівня економічного розвитку. Однак дотепер вони зберігають ряд істотних обмежень, які захищають національну банківську систему. До них, зокрема, належать: законодавчі обмеження доступу іноземного капіталу в національну банківську систему й регламентування діяльності іноземних банків на внутрішньому ринку; здійснення капіталізації банківської системи за рахунок внутрішніх джерел; стимулювання інвестиційної спрямованості коштів.

Заходи, яких потрібно вжити для збереження банківського суверенітету, можна сформулювати у вигляді певних рекомендацій, зокрема:

— зміцнення й розвиток сегмента банків із державним капіталом, що спеціалізуються на забезпеченні стратегічних соціальних, структурних і зовнішньоекономічних завдань економічного росту;

— розробка правил продажу банків із національним капіталом закордонним власникам;

— визначення механізму регулювання частки іноземних банків у капіталі національної банківської системи, у тому числі шляхом введення квоти;

— використання норм антимонопольного законодавства, спрямованих на забезпечення рівних конкурентних умов учасників фінансового ринку.

5. Зміна підходу до суцільної лібералізації фінансових і національних ринків із метою недопущення втрат ще наявних національних конкурентних (порівняльних) переваг унаслідок інтенсивної глобалізації економіки.

6. Недопущення приватизації національних активів для погашення зовнішнього боргу. Ці активи є загальнонародною власністю й не повинні бути виставлені на продаж іноземному власникові. Досвід приватизації у Великобританії показав, що пом'якшення зовнішньої заборгованості за рахунок продажу активів може мати лише тимчасовий ефект. Продаж активів реально здійснити лише один раз, а цикл заборгованості й запозичень (кредитування) все одно триватиме. Водночас кожну ситуацію необхідно розглядати окремо, із погляду суспільних втрат і вигід.

Для збереження національного контролю над найуспішнішими підприємствами, у тому числі тими, що належать до стратегічних галузей, слід вжити низку

заходів спрямованих на обмеження кількості акцій підприємств, які передаються іноземним фінансовим інститутам. До таких заходів можна віднести:

— обмеження на надання як забезпечення в закордонні фінансові інститути акцій стратегічних підприємств української економіки (не більше 25 % акцій підприємства);

— одержання згоди уряду України на плановану заставу акцій стратегічних підприємств у закордонних фінансових інститутах.

7. Недопущення фінансування соціально-економічних пріоритетів, навіть в умовах економічної кризи, за рахунок популістських заходів (зокрема, прийняття законів, які не підкріплені фінансовими ресурсами (не мають ресурсної бази) і не можуть бути виконаними, — на кшталт Закону України "Про соціальний захист дітей війни"). Необхідно також переглянути співробітництво з МВФ у аспекті скорочення залежності від іноземних запозичень, припинити безоглядну лібералізацію ринків й урізування соціальних видатків.

8. Розробка селективної інвестиційної політики, що потребує ретельного моніторингу іноземних інвестиційних проектів на предмет геоекономічних і геополітичних цілей з погляду інвестиційної безпеки й національних економічних пріоритетів розвитку. Відсутність сильної державної політики в Україні, мінімізація її соціальної складової (зокрема, виконання вимог МВФ) призводять до домінування інтересів різних груп "впливу" і монополістів. Через це економіка й держава втрачають необхідні рушійні сили розвитку. Отже, актуалізується проблема здійснення політики протекціонізму, яка захищає національні інтереси.

9. Забезпечення продовольчого суверенітету, що передбачає вжиття ряду заходів, зумовлених, у тому числі, змінами клімату. До них можна віднести:

— підготовку заміни практично всіх сортів рослин за рахунок їх модифікації під нові кліматичні умови (нові сорти ягідних культур створюються протягом 10—15 років, плодових культур — 25 років і більше). Це припускає істотне нарощування фінансування науково-дослідних інститутів, які займаються селекцією;

— дотацію пошуку нових способів захисту рослин від заморозків, шкідників і хвороб (такі розробки матимуть попит не лише в Україні);

— врегулювання права власності на землю. Завершення земельної реформи дасть імпульс розвитку садівництва — однієї з найвигідніших галузей сільського господарства. Землевласники, у свою чергу, почнуть ним займатися, лише коли будуть упевнені, що не втратять угіддя.

Вирішення питання права власності на землю також дасть змогу розв'язати проблему контролю сівозміни, адже на тих самих полях багато років поспіль здійснюються насадження рапсу, соняшнику, сої й інших високорентабельних культур, які виснажують землю. Реальний власник буде зацікавлений у підтримці родючості земель у довгостроковій перспективі;

— відновлення іригаційних систем на півдні країни;

— розробку державної стратегії забезпечення конкурентоспроможності України на світовому ринку продуктів.

Світова продовольча криза не обмине й Україну. Водночас вона може дати поштовх, точніше шанс, для розвитку національного аграрного сектору, адже країна має значні можливості у виробництві сільськогосподарської продукції й уже найближчим часом здатна істотно збільшити експорт. Постійно зростаючий світовий попит на сільськогосподарську продукцію також надає можливість поліпшення торговельного балансу. Сільгосппродукція може стати козирем у міжнародних переговорах, використання якого є цілком реальним.

Відсутність стратегії призводить до неухильної втрати продовольчого суверенітету і здатності прогодувати себе, незважаючи на наявність величезного потенціалу аграрного ринку. Про це свідчить факт закупівлі гречки в Китаї, картоплі — в Єгипті, масла — у Білорусі. Кардинальне виправлення ситуації й відновлення продовольчого суверенітету передбачає ведення сучасної аграрної культури на основі забезпечення родючості земель. На сьогодні в Україні немає певної аграрної політики, натомість відбувається безоглядна експлуатація земель за відсутності стратегії забезпечення продовольством.

10. Забезпечення об'єктивної і прозорої оцінки наявних ресурсів, резервів і реальних потреб економіки з метою ідентифікації ступеня потенціалу нації. Постійні константи — ресурсний потенціал, кількість, кваліфікація й доходи населення тощо — мають бути збережені з метою захисту нинішніх показників та забезпечення їх поліпшення в майбутньому.

Досягнення стратегічного завдання втримання національного економічного суверенітету України імперативно потребує модернізації, реструктуризації її господарського комплексу, а також зміни підходів до формування економічної політики. Уявляється необхідним переорієнтувати українську макроекономічну політику на суверенний стійкий господарський розвиток з урахуванням дотримання національних інтересів при входженні у світовий економічний простір. Першорядними завданнями є розвиток інноваційного сектору економіки, ресурсне забезпечення його безперервного функціонування в режимі інноваційного розвитку й розширення спеціалізації національних компаній з урахуванням потреб внутрішнього й світового ринків.